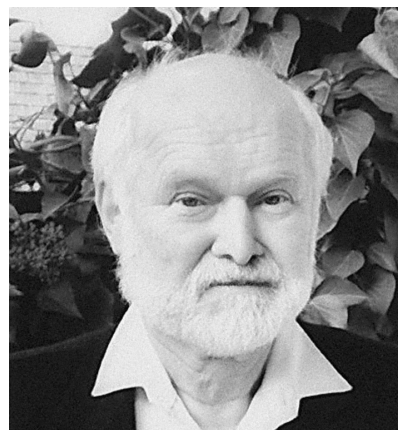

„A szemlélődés a vers vajúdasának ideje”

Beszélgetés Kovács Istvánnal

2019. március 15-én vehette át a Széchenyi-díjat Kovács István költő, író, műfordító, történész, polonista, akinek tavaly jelent meg legújabb verseskötete a Magyar Napló Kiadónál, *Shakespeare a Corvin közben* címmel. A tudományos életben is jelentős életművel rendelkező szerzőt ezúttal költői, irodalmi pályakezdéséről, a Kilencek költőcsoportról, a versek keletkezéséről s jövőbeli terveiről Zsille Gábor költő kérdezte.

– Csoóri Sándor élete alkonyán, Elkártyázott köpeny című összegyűjtött verseskötetének (Helikon Kiadó, 2004) előszavában keserűen megvallja, hogy az anyag válogatásakor eluralkodott rajta az érzés: mindig csak verset kellett volna írnia. Hetvenötödik életévedben benned nem merül föl ilyesmi?

– Nem. Az ilyen érzés megbénított volna. És mindnyájunk szerencséje, hogy Csoóri Sándor nem csupán verseket írt. Gdyniában a Megalázhatatlanok–Rendíthetetlenek–Kiátkozottak Filmfesztiválon most, szeptember végén hosszú évek múltán újra megnézhettem a *Nyolcvan huszárt*, amelyet versenyen kívül vetítettek. Elkápráztatott a forgatókönyv költői szépsége, az emberi lélekben viharzó drámát feltáró érzékenysége, ami ugyanakkor történelmi tényekre koncentráló pontossággal is párosult. Méltó az operatőr-rendező Sára Sándor természeti képekben kibomló, az arcvonásokban megjelenítve sorsokat idéző látomásaihoz... Sárával egyébként halála előtt tíz nappal beszéltem telefonon. Örült, hogy a filmet műsorra tűzték Gdyniában, ahol nemegyszer megfordult...

Most, hogy Sáráról, a *Nyolcvan huszárról*, a szabadságharc szökött, kiátkozott katonáiról beszélünk,

éppen október 6-a van. Százhetven évvel ezelőtt e nap hajnalán körmölte utolsó búcsúlevelét egyik bajtársának Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok. Amikor meghallotta az aradi sáncárokból visszhangzó sortüzeket, záró mondatként volt ereje papírra vetni: „Éppen most szenvedtek ki négyen közülünk, még visszhangzanak a lövések szívemben.” Én Sára Sándor utolsó szavait halomra hallála óta nap mint nap.

– Feltételezem, nem kizárólag a Nyolcvan huszárra céloztál, amikor az imént úgy fogalmaztál: mindnyájunk szerencséje, hogy Csoóri nem csupán verseket írt...

– Igen, az esszéire is gondolok, például a *Szántottam gyöpöt* és az *Egykor elindula tizenkét kőműves* címűekre. Ezek tudaterősítő energiával töltöttek fel bennünket, kötet nélküli szegénylegényeket, akik a hatvanas évek végén az *Elérhetetlen föld* című antológiával törünk, vagy inkább zuhantunk be a könyvekkel körülbástyázott „nyilvános” irodalomba, a tágabb irodalmi köztudatba. Csoóri a közéleti bátorságával is hatott ránk, akárcsak az emberi tartásával és a verseivel Nagy László, továbbá hitének drámai gondolatiságával, nyelvének szikárságával Pilinszky János, burjánzó képeivel a lüktető

világegyetemet betapétázó Juhász Ferenc, életművével Illyés Gyula.

– *Fiatal költőként mi foglalkoztatott leginkább?*

– A csecsemőkoron túli igazi eszmélkedésem, vagyis 1956 ősze óta mind tudatosabban a történelemben taszított ember érdekelt. Mivel anyámat hatévesen, vagy igazából még később ismertem meg, s apámat soha, az árvaság állandó védekezési ösztönével, készenlét-figyellel vértézett föl. Ettől függetlenül hatalmas bizalomkészséggel éltem az engem körülvevő világban, s közeledtem azokhoz, akikkel valamilyen módon közöm volt, közöm lehetett, vagy szerettem volna, hogy közöm legyen. Igen, a gyermek tulajdonságjegye, hogy egy ideig minden felnőtt iránt bizalommal van. Személyre szabott bizalommal, amelyet persze – csalódást okozva – könnyen eltékozolhat az arra méltatlan. Ám a gyermeki bizalom hőssé is magasztosíthatja azt, aki adott helyzetben gesztusaival, szavaival, tetteivel kitűnik akár az iskolatársak, akár a felnőttek közül... Ők így lehetnek egyenrangúak a történelem „igazi” hőseivel: a gyermekkor színterein is megfordult Kossuthral, Zrínyivel, Hunyadival, Mátyás királlyal, Szondiával, Kinizsival, Toldi Miklóssal, Dózsa Györggyel, akik – a bennem

Az első ugrásom Szolnok fölött. (A képet Kastély Sándor ejtőernyős bajnok készítette.)

kikristályosodott beleérző képesség révén – ugyanolyan élő, személyes ismerősök voltak, mint valóságos felebarátaim. Mindezt megerősítették bennem az olvasmányélmények, amelyek áttetszettek a mindennapi létélményeken, így a folyamatos jelenben még inkább ott lüktetett az egyszer már lezártnak hitt múlt. Vagyis a múlt egyenjogú és egyenrangú része a mának, és ha érzékenyek vagyunk rá, akkor a hőseivel, a tanulságaival lélekmentően befolyásolhatja a jelent. Valahogy úgy, ahogy az Amazonas a torkolatvidékén édesvízzé változtatja a sós hullámhegyekkel nyomasztó óceánt...

Azt hittem, hogy csak a gyermekkorban élhet egyszerre a múltban és a jelenben is az ember. De

nem. Felnőttként is. Függetlenül attól, amit Szent Ágoston vall az időről: „A jelen pedig, ha mindig jelen maradna, s nem zuhanna a múltba, nem idő volna, hanem örökkévalóság.” Szeretem a magányt, bár kimondottan társasági ember vagyok. A békességes magány mélyén olykor megcsillan az örökkévalóság embernek kiporciózott időszeletkéje – belegravírozva küldetésének irányelve is. Anyámnak egyszer türelme volt ahhoz, hogy órákon át nézze, miként játszom két malterszakállas téglával, egy paladarabbal, botra kötött madzaggal és néhány agyagkatonával. Nem sejthette, hogy közben meghódítottam a világot, egyszerre Nagy Sándorként és Nagysándor Józsefként.

– Ismeretségünk éveit úgy tapasztaltam, erős szociális érzékem van, és ez jól jön egy költőnek...

– Igen, versteremtő képességem legfőbb forrása az empátiakészség. Különböznél aligha élne bennem ma is osztálytársam apja, a negyvenéves szabó, akit mondvacsinált vádak alapján 1957-ben felakasztottak – neve 1989. június 16-án elhangzott a Hősök terén. Vagy említhetem néhány évvel idősebb barátomat is, akit fel akartak akasztani, de kivégzése előtt belehalt a gerinc-lövésbe. És empátia nélkül miként élnének bennem „az öreg haverok”, akiket életfogytiglani börtönre ítélték? Másként mondván: az élők és holtak iránti elkötelezettség avatott költővé. És persze a szerelem ideája, amelyet egy valóságos mosoly lobbantott fel és hitelesített. Bűvöletében írtam meg első verseimet... a történelemtől, 1965 novemberében.

– Öt évtizeddel ezelőtt, az Elérhetetlen föld idején tervezted, hogy műfajilag ilyen szerteágazó lesz a munkásságod?

– 1965 szeptemberében Rózsa Endre hívott meg a versantológiájukat saját elképzelésük, esztétikai és etikai elveik alapján kiadni tervező költői csoportba – kilencedik tagnak. Bár a szigorú ítéshírben álló Kiss Ferenc irodalomtörténész és kritikus versírásra biztató szavai némi önbizalommal töltöttek el, lámpalázasan fészkelődtem a Bajtárs sörözőben rendezett első összejövetelen. Szakom révén jól tájékozódtam a kortárs lengyel irodalomban, míg a magyarról szinte semmit sem tudtam. Ráadásul Utassy József az első találkozáson odavetette: nincs olyan, hogy valaki alapos verstani ismeretek nélkül költő legyen. Az első foglalkozásokat is ő tartotta e tárgyban ha-

mar szárba szökkenő barátságunk kezdetén. Ültünk a Duna-parton, s az általa megadott témát különböző versformában kellett „megénekelni”.

Az antológia anyagát rostáló heti találkozók így nekem hiánypótló műhelymunkát is jelentettek, az író-olvasó találkozók pedig igazi jellempróbát. A folyóiratbeli közlés kezdőknek akkoriban majdhogynem elérhetetlen volt. A beküldött versekre három-négy hónap múlva kapott szokványos választ mi már előre borítékoltuk, mármint hogy „szépek a versek, majd küldjön újakat”. Kollégiumokon végighullámzó szenzációt keltett, ha valakinek az Új Írás vagy a Kortárs, ne adj’ Isten, az Élet és Irodalom hozta a verseit. De egy megyei lapban megvalósult közlésért is gratuláció járt. A nyilvánosság hiányát az író-olvasó találkozók töltötték ki. Amíg az *Elérhetetlen föld* három évig tartó kemény küzdelem eredményeként 1969 végén meg nem jelent, hírünknek köszönhetően, de főleg a népművelés szakot végzett barátok-ismerősök, klubvezetők, diákbizottsági titkárok révén az ország számos művelődési házában, ifjúsági klubjában, diákszállójában, kollégiumában megfordultunk költői estek vendégeiként. A találkozók persze óhatatlanul átcsaptak politikai disputába.

Az úgynevezett „kényes kérdésekre” adott válasz nem lehetett óvatoskodó mellébeszélés. Az 1956 után megszüntetett II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolából *Az elsüllyedt csatatéren* az Eötvös Kollégiumba átvágó Rózsa Endre határozott és kimérten okos volt; a *Fordulópont* költője, Oláh János cáfolhatatlan érveivel visszafogottan indulatos; a legszínvonalasabb eszmei pengeváltásból is mindig

Az *Elérhetetlen föld* antológia bemutatója 1970 decemberében Mezey Katalinnal

Mezey Katalin került ki győztesen; Utassy József elképesztő szókimondásától, forradalmi hevületétől még a besúgók is zavarba jöttek. Hiszen feljelentésük nyomán Utassyra legalább öt évet sózhattak volna. *Zúg március* című versét 1972 után köröztették a megyei párttitkárok.

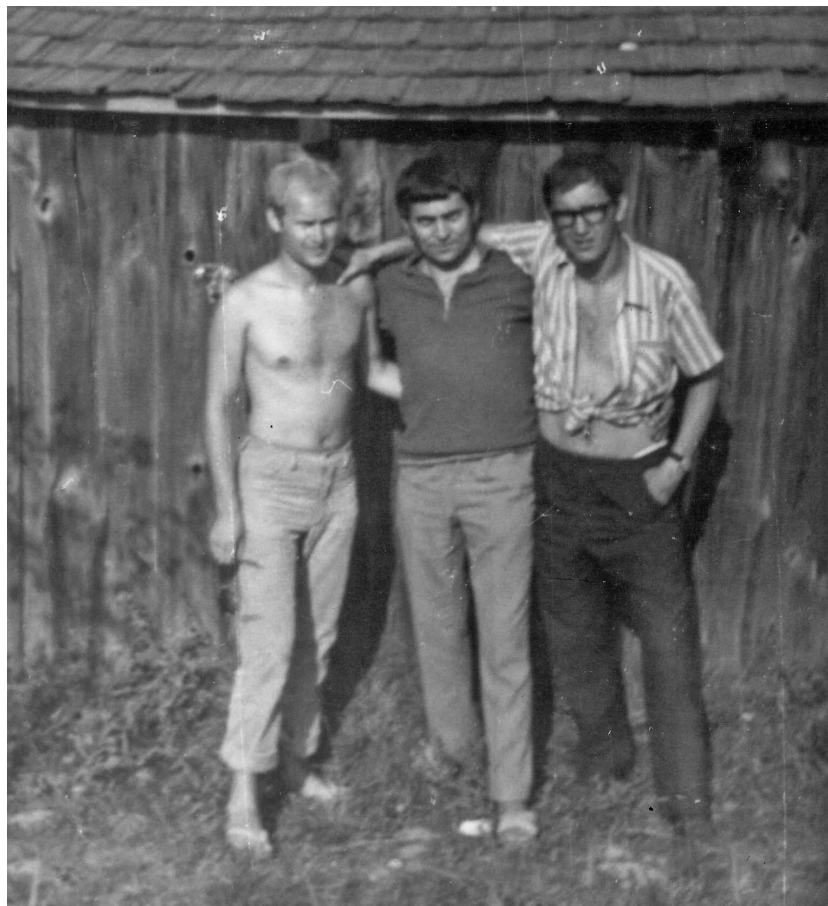
– *Kilencek-társaid is több műfajban próbára tették a tehetségüket...*

– Oláh János egyaránt foglalkozott szépprózával, drámával, esszéírással, akárcsak Mezey Katalin, akinek egyik színdarabjában még én is szerepeltem. Péntek Imre kitűnő képzőművészeti tanulmányokat írt, Konczek József egyedi hangulatú, karcolatszerű novellákat, amelyek múltidézésében a líra és a groteszk aranymetszése is felfedezhető, Győri László mintha

az elfeledett tömörkényi íráshagyományt akarta volna feléleszteni tömör elbeszéléseiben. Versfordítással mindenki foglalkozott; Rózsa Endre, Kiss Benedek, Utassy József – Nagy László nyomán és Juhász Péter pártfogásával – a bolgár lírát igyekeztek birtokba venni.

Példájuk rám is ösztönzőleg hatott. Elsőnek Georg Heym *Polen* című versét fordítottam le, amely nem szerepelt az akkoriban megjelent *Ködvárosok* című kötetében. Benedek Marcellhez jártam műfordítói szemináriumra. Kiss Ferenc után tőle kaptam a második irodalmi tartalmú dicséretet az említett Heym-vers átültetéséért.

– *Tehát irodalmi pályád beindulását remekül katalizálta a műfordítás?*

A hetvenes évek elején Utassy Józseffel, Péntek Imre vendégeként Zala megyében

– Antológiánk megjelenése után Nagy László beajánlott az Európa Könyvkiadó új lengyel referensének. Előbb lektori jelentéseket kellett írnom lengyel regényekről. Kénytelen-kelletlen megtanultam tömören fogalmazni és határozott értékítéletet hozni: mi jelenjen meg, és mi ne. Közben megkért Domokos Péter, hogy fordítsak a *Keleti finnugor irodalmak kistükre* című kötetbe. Nem tudtam, hogy kétezer sorról van szó. A prózafordítás mellett aztán Edward Stachura *Szekercelárma avagy emberek a téli erdőn* című regénye kötelezett el. Nagy László vállalt érte kezességet, hogy megbirkózom vele. Regénynek hirdette a lengyel kiadó is, de valójában hosszan hömpölygő prózavers volt a legszokványosabb témákról: a munkáról és a szerelemről. És mégis milyen köz-

napian is fennkölt vallomás mindkettőről! Mivel hőseit azonnal kenyeres társaimul fogadtam, vagy inkább ők vetek be maguk közé, győztesen kerültem ki a nyelvvel folytatott örömteli küzdelemből. Az első saját könyvemnek tekintett *Szekercelárma* 1972-ben jelent meg. Saját bemutatkozó verseskötetem, a *Havon forgó ég* egy évvel később. Stachura *A kertben tomboljon csak a sáskahad* című poémájának néhány verssorát szívesen életmottómul választanám: „Voltak, akik megszülettek, / voltak, akik meghaltak, / és voltak olyanok is, / akiknek mindez kevés volt.”

Az Európa Könyvkiadó az Eötvös Kollégium után harmadik otthonom lett. Legnagyobb és a jövőt illetően leghasznosabb fordítói vállalkozásom Marian Brandys *Kozie-*

tulski és a többiek című, hétszáz oldalas történelmi esszé-folyamának – amit ő maga tényirodalomnak nevezett – átültetése volt. Magyarul *Napoleon és a lengyelek* címmel jelent meg a Századok és emberek című sorozatban, 42 ezer példányban. Nincs nehezebb, mint élőbeszédszerű esszé-szöveget fordítani. Ráadásul a napóleoni gárda lengyel könnyűlovasezredének történetét korabeli dokumentumok sokasága színesítette, hozta a korszakkal együtt szellemközelbe. Végre megismerhettem a somosierrai lovasroham történetét. Andrzej Wajda *A légió* című filmjében hat-hét percet szentelt a bravúros attacknak, amely a valóságban tizenhárom percig tartott.

– Ezek szerint ez a könyv a fordítása során már egyértelműen a történelem felé terelt...

– Igen, és egyúttal arra is rádőbentett, hogy mi a fordítás. Tudatosodott bennem, hogy a szavak, a mondatok micsoda szervezőereje a gondolathangsúly. Ám leggazdagabb hozadéka e szellemi vállalkozásnak az volt, hogy megtanultam történelmi esszét írni. Hogy eredménnyel, azt az Így élt sorozat Bem-kötete bizonyíthatja. A kiadó ennek sikere nyomán kötött szerződést arra, hogy írjam meg a '48-as szabadságharc lengyel légiójának történetét. A megbízás beteretelt a levéltárakba, és belém plántálta a kutatás szenvedélyét.

A fentebbiekből következően szaktanulmányok írásakor is nyelvi igényességre törekedtem. Vagyis a történetírást szakmai kritériumok maradéktalan szem előtt tartásával, de költői érzékenységgel igyekeztem művelni. Nem véletlen, hogy egykor a krónikaírás az irodalom fogalmkörébe tartozott. Az, hogy könnyebben írok, gördü-

lékenyen fogalmazok, óriási előnyt jelentett akkor is, amikor az MTA Történettudományi Intézetében dolgoztam.

Persze, amikor a Kilencek tagjaként rádöbentem, hogy komolyan kell vennem a költészetet, amely talán egész életemet áthatja, nem gondoltam, hogy a költészetnek, és csakis a költészetnek köszönhetően tudom megvalósítani gimnazistaként szőtt álmaimat. Azt, hogy történészként a reformkorral, a szabadságharcral és a szabadságharc lengyel résztvevőinek életével és tevékenységével foglalkozom majd. Vagyis a költői pályámon útra bocsátó *Elérhetetlen föld* című antológiának köszönhető, hogy történész lettem.

– *A rengeteg történészi, műfordítói és közéleti munka nem korlátozta a költészetet?*

– Biztosan korlátozta, korlátozta. 1989 után két ízben vállaltam diplomáciai szolgálatot, előbb a varsói magyar nagykövetségen kulturális tanácsosként, majd Krakkóban főkonzulként. Bizony, a Lengyelországban töltött kilenc év alatt új versem alig született. Anyagot viszont helyel-közzel tudtam gyűjteni az évek múlva megírni tervezett történelmi munkákhoz. Nem voltam szakdiplomata, így a diplomáciai munkát is költészetként művelhettem. Ez segített a kapcsolatteremtésben, s meghatározta tevékenységem eredményességét. Jutalomként öt lengyel város választott díszpolgárának, köztük Krakkó. A krakkói díszpolgárok sorában egyetlen diplomataként szerepelek. Biztos, hogy ennek áraként egy verseskönyvemmel kevesebb készült el.

A kérdésedbe foglalt korlátozás tényére akkor döbentem rá igazán, amikor be kellett fejeznem

Salföldi életkép Somogyi Győző portáján, Jerzy Snopek lengyel nagykövet társaságában

A gyermekkor tündöklete című regényemet. Ennek bevezető fejezetét 1972-ben írtam, s közölte is az Élet és Irodalom. Tíz évvel később ültem neki a folytatásnak a sziglieti alkotóházban, de letelt a két hét, s az írás félbemaradt. Az igazi ok persze az volt, hogy eleget kellett tennem történész-vegyesbizottsági, írószövetségi, munkahelyi megbízásoknak... És persze szerződésemm volt Stanisław Komornicki *Varsó barikádjain* című visszaemlékezésének lefordítására. Azzal vigasztaltam magam, hogy mivel a regényt az 1956. november 4-i szovjet intervencióval tervezem befejezni, minek megírnom, ha úgysem jelenhet meg.

1997-ben már nem maradt indok az írás további halogatására. Kijártam magamnak egy bő szabad hetet. Erdélyi távollétében Somo-

gyi Győző festő barátom birkáira kellett vigyáznom, de a juhászokdás annyiból állt, hogy naponta egyszer-kétszer ki kellett nézнем a legelőre. Reggeltől estig írhattam. A negyedik napon arra kellett rádöbennem, hogy a regény már önmagát írja... Ezt szeretném újra átélni az elkövetkező években. Szemlélni, kedvemre olvasni ihlető szépirodalmi műveket, ellátogatni a tervezett regény színhelyeire. De vajon marad-e még minderre idő? A szemlélnéshez idő kell: a szemlélnés a vers vajúdásának ideje. Ennek híján csak szerencsés vagy drámai csillagálás esetén szület meg a vers.

– *Szeretném bekukkantani a költői műhelyedbe. Verseidet hagyományos módszerrel, tehát papírra írod, golyóstollal, vagy eleve számítógépbe?*

– Első változatként mindent golyóstollal írok, vagy ha nincs kéznél, akkor ceruzával – legyen szó könyvismertetésről, tanulmányról vagy magyarra átültetendő szövegről... Beleértve természetesen a verset is. A kezdet kezdetén elképedtem, amikor megtudtam, hogy van, aki írógépet iktat keze és a fehér papír közzé. Szépirodalom elleni szentségtörésnek tartottam, függetlenül attól, hogy regényhőisével együtt én is láttam, ahogy Kosztolányi Dezső az *Édes Annát* gépeli... A korábbi alkotói elvet feladva, apránként én is eretnek lettem. Rájöttem, hogy a tollal írt, majd legépel szöveghez hozzá kell nyúlnom, azt javítanom kell, s akkor is újra kell gépelnem az egész szöveget, ha a „kiigazítás” két-háromoldalanként csak néhány sort érint. Marian Brandys említett könyvének magyarra fordított szövegét annak idején kétszer is alaposan kidekoráltam a tollammal, így a hétszáz oldalas szöveget kétszer kellett legépeltetnem. A gépeltetés költsége szinte a fordításért járó egész honoráriumomat elvitte. Áldom a számítógépet, amely e tekintetben is megváltás számomra, megkímél a teljes szöveg újragépelésétől – gondolok itt a *Honvédek, hírszerzők, légionisták* című életrajzi lexikonra, amely ezer oldalon tárgyalja a szabadságharcban részt vett lengyelek életét és magyarországi működését. Az anyaggyűjtés harminc éve alatt állandóan bővültek az egyes címszavak. (Három-ezer-négyszáztizennégy gyűlt össze belőlük.) Az új adatok beírása a számítógép révén nem okozott gondot.

Az természetes, hogy a vers első változata csak kézírással születethet meg, ezt követően jöhet szóba a számítógépes javítás,

ha az újra fellobbanó ihlet úgy hozza, vagy az elégedetlenség úgy diktálja. Az igazi elégedettség akkor tölt el, ha az egyszer leírt vershez nem kell hozzányúlni. Akadt ilyen több is, például a *Beolvasztás* című, amelyet negyven éve öt perc alatt papírra vettem, s rendületlenül állja az idő próbáját.

– *Van állandó költői „munkaidő”? Versírássod valamely konkrét napszakhoz kötődik, vagy bármely órában nekiülsz?*

– Ritkán írok verset, s előfordult két-három évig tartó kihagyás is. Mondhatnám: nem jött az ihlet, talán azért, mert úgy vártam, mint a sült galambot. Az ilyen jellegű kényelem veszélyes... Lelki kiszáradással fenyeget... Ennek veszélyét érzelve tettem félre a napi feladatokat az elmúlt nyár derekán, és csaknem három hónapot tudatosan a versírásnak szenteltem. Ez azt jelenti, hogy átadtam magam a csöndnek, a szemlélődésnek, s az ennek nyomán bennem kavargó, verset kiforgó lelki örvényeknek. Az érzelmek elsőként engem megrendítő szökőárja nem romokat, hanem verseket hagyott maga után. Írtam vagy huszat. Napi huszonnégy óras lelki készenlét jellemezte ezt a negyed-évbe zsúfolt alkotói korszakot.

– *Van állandó versíró zugod? Vagy bárhol írsz, ha úgy adódik: kávéházi szegleten, vonaton, repülőn?*

– Tavalay az írásnak szentelt időt jobbára salzföldi portánk alsó házában töltöttem, amelynek négy részre tagolt ablaka diófát, fenyőfát és barackfát keretez – némi helyet engedve két-három magabiztos cserjének is.

Az, hogy kávéházban verset írnak, számomra elképzelhetetlen. Félórát sem bírok ki a falai között. Az

étteremben maradásra is csak a munkaebéd kényszeríthet. A Centrál kávéházban is csak azért éreztem jól magam néhány esztendeje, mert a hatvanas évek második felében a helyén lévő Eötvös-klubban, ahol az Omega játszott szombatoként, egy jogász diáktárrsal csapos voltam, és jobban kerestem, mint pár hónappal később kezdő tanárként. Csodáltam Utassy Józsefet, aki nem egy „nagy versét” a Hungária kávéházban írta, amelynek kötetcímet is szentelt.

A repülőgép ovális ablakán kibámulva, többnyire lekötnek ejtőernyős élményeim. A katonaságról, amelynek kötelékében a szolnoki ejtőernyősöknél szolgáltam, jó emlékeket őrzök. A bátorságpróbát jelentő ugrásokon kívül például azt, hogy az ebédet pincérek szolgálták fel. Katonapincérek. Hétköznapi is nemegyszer tálaltak fel rántott csirkét. Ez életre szóló élményt jelentett öt év monoton menzakeresés után, amelyet Győri László frappáns verssorral jellemezett: „Hanyagul a tarhonyába nyúlok.” És azóta se olvastam annyit, mint a katonaság idején: öt hónap alatt körülbelül hatvan könyvet. Elsősorban tágabb térségünk íróit: Miroslav Krležát, Ivo Andrićot, Liviu Rebreanu, Vladimír Páralt... és a rám zúduló magyarokat: Illyés Gyulát, Tersánszky Józsi Jenőt, Németh Lászlót, Kodolányi Jánost... Pótolnivalóm címlistája azóta is felsorolhatatlan... Persze az is eszembe jut a többnyire lengyelországi légi úton, hogy mindig vidám és lezser oktatótisztünknek – mint évekkel később megtudtam – a hatvezredik ugrásánál nem nyílt ki az ejtőernyője. Maga a repülés egyfajta költői létállapot. S az ilyenben minek verset írni?

– *És a vonatozás?*

– Az egészen más. A mozdony a maga behemótságával szinte kebelbarátja az utazónak. Az ablakon át a változékony tájba gravírozott arcvonásaim jelentik az állandóságot. A messzeségben is önmagam-ba bámulva nem egy verssor eszembe jut, amelyet érdemes lejegyezni.

– Thorvaldsen szobra című művedet sajátos, ritkán alkalmazott műnemben írtad: *esszévers. Hogyan választottad ezt a műfajt? És miként találtál rá Thorvaldsen alakjára?*

– 1994 őszén a varsói Királyi Várban nagyszabású kiállítást rendeztek az izlandi származású dán szobrászművész, Bertel Thorvaldsen műveiből. Miután Antonio Canova, akinek Ferenczy István a tanítványa volt, 1822-ben meghalt, a 19. század első felében már ő, Thorvaldsen a világ legnagyobb és legtermékenyebb szobrászművésze. Életének bő négy évtizedét töltötte Rómában, egy vásárcsarnoknyi műteremsor szellemi irányítójaként. 1838-ban tért vissza Dániába, tele bőrönddel, pontosabban a munkáival telepakolt hajóval. Így egy évtizeddel később megnyílt életműmúzeumát – az első ilyen jellegűt a világon – volt mivel megtölteni.

Megrendelői körében szép számmal akadtak lengyel arisztokraták és művészetpártoló társaságok. 1820-ban ő maga több hetet töltött az öt évvel korábbi bécsi kongresszuson létrehozott Lengyel Királyságban. Vagyis indokolt volt a *Thorvaldsen Lengyelországban* címmel megrendezett varsói kiállítás, amelyre a koppenhágai Thorvaldsen Múzeum hathatós támogatásával kerülhetett sor.

A kiállítást – emlékezetem szerint – a krakkói Nemzeti Múzeum is bemutatta 1995 elején. Ott megvett katalógusát azóta is gyakran

Családom társaságában A gyermekkor tündöklete című regényből készült Budakeszi srácok című film díszbemutatóján, 2006. október 22-én

forgatom. Nagy élményt jelentett 2006-os ukrainai ösztöndíjam során, hogy a lvivi (lemergi) domonkos templomban rátaláltam Józefa Borkowska síremlékére, amelyről a Thorvaldsennek szentelt esszéversben írok: „Stanislaw Borkowski, / a jeles történész és geológus (...) / ezernyolcszáztizenöt-tizenhatban / tett itáliai útja során rendelt márvány domborművet / a néhány évvel azelőtt elhunyt / édesanyja síremlékéhez. / A lemergi dominikánus templomban / elhelyezett szarkofágját akarta vele még inkább / örökkévalóvá tenni. / A már ezernyolcszáztizenhatban helyére

került reliefen / a halál szárnyas génusza vezeti el / a világ iránt már teljesen közönyös asszonyt, / akit hiába próbál fia az életnek visszatartani. // A síremlék e része az Orpheuszt, Eurüdikét és Hermészt / ábrázoló, Krisztus előtti V. századi / híres görög domborműre emlékeztet. / A márvány dermedt fehérsége / s az embert eszményivé formáló finom vonalak / az időtlenséget jelenítik meg, / amelyről nem lehet tudni, / bölcsője-e vagy koporsója / az örökkévalóságnak.”

Varsóban, az Óvárosba vezető főúton, a Krakowskie Przedmieście két közismert szobra is látható

Thorvaldsennek. Az egyik a Lengyel Tudományos Akadémia székháza előtt ülő Kopernikusz-szobor, a másik Franciaország marsalljának, a Varsói Hercegség főhadparancsnokának, a lipcei csatában hősi halált halt Józef Poniatowski-
nak lovas szobra a köztársasági elnöki palota előtt.

– *Józef Poniatowski nem volt kimondottan népszerű a maga korában...*

– Életében többször is árulónak kiáltotta ki őt a lengyel közvélemény, ám napjainkban már megkérdőjelezhetetlen hősként él az emlékezetben, s szarkofágja nemzeti zárandokhely a Wavel székesegyházában. Andrzej Wajda katonaként is magával ragadóan jeleníti meg őt *A légió (Hamvak)* című filmjében. Görgei Artúr tábornok is így élne a mi emlékezetünkben, ha az 1849. július 2-án Komáromnál vezetett bravúros lovasrohamnál kapott fejsebébe behalt volna. Ám túlélte, és a téli hadjáratot kisebb ívben megismétlő nyári hadmenet eredményeként levezette seregét – a kapott kormányutasításhoz híven – Aradra... Aztán hatvanhét éven át árulóként élt. Poniatowski csak néhány évig szenvedte a homlokába süttött *áruló* bélyeget... Thorvaldsen pedig a hazatérése óta Dánia kikezdhetetlen büszkesége. Tömören így került a költészet műtőasztalára Bertel Thorvaldsen, Józef Poniatowski és Görgei Artúr.

Az esszévers valóban kedvelt műnemem. A gondolatok látszólagos szertelenségével egyszerre ad szabadságot, valamint zár fegyelmzően a vers keretébe.

– *Fiatál éveidben mely költők hatottak leginkább a költészetedre? A klasszikus szerzők mellett a kortársakra is gondolva...*

– Első, reggelente papírra vetett „versálmaim” után 1965 decemberében beóvakodtam Czine Mihálynak az Eötvös Kollégiumban tartott irodalmi szemináriumára. Ilylész Gyula akkoriban napvilágot látott *Dőlt vitorla* című kötete volt terítéken. Néprajz szakos barátom, Kósa László olvasta fel éppen a *Kormos képek* című verset. Aznap este már kívülről tudtam a magyar múltat négy tételben felvillantó költeményt. A *Dőlt vitorla* volt életem első verseskönyve, amelyet egy ültő helyben elejétől a végéig elolvastam. A hosszú sorokon át néhány szót – oh, hó – és négy töredékmondatot görgető *Újévi ablak* ugyanúgy magával ragadott, mint a *Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez*. „Verslázamat” mérve Pilinszky János *Rekviem* című kötetét többen is olvasásra ajánlották – lapozgatható pirulául. Belém véssődött, amit kollégista társam, Gereben Ferenc Pilinszkyról mondott: a magányról senki se vallott oly drámai tömörséggel, mint *Négy-sorosának* egy mondatával ő: „Plakátmagányban ázó éjjelek.” Szerencse, hogy nem valamiféle avantgárd versgyűjtemény akadt a kezembe, amellyel biztosan nem tudtam volna mit kezdeni, és talán abban a heveny verstudat-állapotban félrevezetett vagy visszariasztott volna. Illyésen és Pilinszky kivül a kezdet kezdetén igazából az „antológiás” társaim versei hatottak rám. Kiemelten Utassy József és Rózsa Endre lírája, és Oláh János, Kiss Benedek, Péntek Imre egy-egy verse.

– *Illyés írja egy helyen, hogy az író munkájának kilencven százaléka az olvasás. Te költői minőségben hogy vagy ezzel?*

– A prózát, esszét illetően igaza van Illyésnek... Persze vers is nem-

egyszer inspiráló lehet. Az említett *Kormos-képek* eufóriájában én is írtam hasonló hangulatú, ritmikájú verset. A *Shakespeare a Corvin közben* című kötetben olvasható *Félúton* ihlető forrása – Kallós Zoltán emléken kívül – Jékely Zoltán *Kalotaszegi elégiája*. A *maros-szentimrei templomban* című verse is megigézett. Olyannyira, hogy idén áprilisban zárandokoltam el ötödször e templomhoz, amely nem csupán a tájat uralja, hanem az én mindennapjaimat is. Móser Zoltán róla készített fotója ott függ az ágyam fölött: *Történelem* című versesmet köszönhetem neki.

– *A történelem – ahogy azt első válaszaidban szépen körüljártad – valóságos tárháza a költészettel átjárt eseményeknek, a katartikus lírai helyzeteknek. Tavaly megjelent új verseskönyved, a Shakespeare a Corvin közben számos ilyet tartalmaz: nagyszerűen példázta, hogy a történelem és a költészet egymást erősítik...*

– A kötetnek csak egy ciklusa szól 1956-ról. Igaz, a könyv bevezető részét az első világháború emlékezetének szenteltem. Erre az általam még ismert nagyapák és nagybácsik ösztökéltek, akik végigküzdötték a napjainkban Európa szögesdrót-akadályok és gránátrepeszek szaggatta halotti leplével letakart négy, kegyetlen esztendő, megőrizték az ezeréves határt, s 1918 őszén egy széthullóban lévő hazába tértek vissza azzal szembe-sülve, hogy véráldozatuk hiábavaló volt. 1945 után nemcsak földjüktől, hanem önbecsülésüktől, a *hős* jelzőtől is megfosztották őket... Igaz, ha a fent említett Edward Stachura *Minden költészet* című esszéfüzére nyomán azt vallom: minden történelem, márpedig tényleg azt vallom, akkor unokáimról,

Pannáról és Rékáról írt verseim is – a folytonosság lüktető ideájaként – beilleszthetők a história fogalomkörébe, ugyanúgy, mint a 2006. október 23-át megidéző, Oláh Jánosnak ajánlott *Fény százada*.

– Tervezed, hogy 1848-as kutatásaid és 1956-os élményeid kincsésbányájából merítve további verseket írsz, vagy mostanság más téma felé fordulsz?

– Nincs szándékomban lírával illusztrálni a történelmet, verseim nem valamiféle gigantikus történelmi tabló képalírásául szolgálnak... Ami a más témát illeti: egy regényt tervezek, amelyet már évek óta érlelek magamban, de amíg nem fejezem be a lengyel–magyar történelmi kapcsolatokról íródó könyvem, amelyet egy lengyel kiadónak ígértem, nem tudok belekezdeni életem e legjelentősebbnek szánt szépirodalmi vállalkozásába. Pedig sürget az idő. Az elmúlt két esztendőben három gimnáziumi osztálytársam meghalt... A tervezett regény szereplői. Ugyanis *A gyermekkor tündöklete* folytatásaként szeretném megírni 1959 és 1963 közötti élményeim, mindazt, amit a budai II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban egy remek osztályközösség tagjaként megéltem – a korai Kádár-korszak nyomasztó árnyékában. A regénynek lenne egy 1849-es és egy 1956-os síkja, illetve eseménySORA is. Négy osztálytársam részben valóságos családtörténetére akarom felfűzni a cselekményeket, száztizenöt év magyar történelmét. Egyikük apja, aki 1963-ig börtönben ült, Nagy Imre kormánybiztosa volt; másikat 1945. április 1-jén „tréfából” lelőtték a szovjetek, amikor egysége élén megakart adni magát nekik; harma-

Unokáim: Réka és Panna

dikuk édesanyja a kelet-galíciai Drohobyczból származott, ismerte az utóbb világhírű lengyel–zsidó író, Bruno Schulzot, akit a németek lőttek le; negyedik osztálytársamnak szinte az egész családját kiirtották Auschwitzban... A regény szerkezete többé-kevésbé összeállt a fejemben. Utalva Illyésre: bizony sokat kell hozzá olvasnom. Majd meglátom, eleget tudok-e tenni a kihívásnak, bírom-e szorgalommal és nyelverterető tehetséggel.

– *Értem, hogy nem szándékol lírával illusztrálni a történelmet, de tény, hogy költészetekben két fajsúlyos téma a Népek Tavasza, illetve az 1956-os forradalom.*

– Nos, éppen motoszkál bennem egy megírásra váró vers, amely ha áttételesen is, de kapcsolódik 1848-hoz. Ihletője Görgei

tekintete. László Fülöp festett egy megrendítő arcképet Görgei Artúrról a 20. század hajnalán. Amikor Hatvany Lajos arról faggatta a tábornokot, meg van-e elégedve a portréval, a következő feleletet kapta: „Jó kép. Különösen a szemek kifejezése jó. Mint valami nagy kérdés az utókorhoz. Mit csináltatok velem?” Elhalványodott bennem a festmény, s apránként kimúlt a lelki ösztökélés, hogy versbe keretezzem. Most azonban, hogy láttam hivatalának végórájában Tarlós István rezzenetlen arcát és szemét, a két férfi tekintete hirtelen áttetszett egymáson. Mintha a búcsúzó főpolgármesteré is azt fejezte volna ki: „Mit tettetek velem?” És Görgei tekintetével együtt még azt is: „Mit tettetek magatokkal?”

Zsille Gábor